

NOPPEID VÕRU KEELEST

Vanapärase Võru murde sõnaraamat: Rõuge, Vastseliina, Setu. Koostanud Inge Käsi, toimetanud Helmi Neetar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. 910 lk.

On ilmunud „Vanapärase Võru murde sõnaraamat”, mille on koostanud Eesti Keele Instituudi teadur Inge Käsi. Raamatut avamatagi on selge, et selle on andnud välja Tallinnas asuv instituut, sest Võru Instituut käsitleb Võru murret eraldi keelena. Neil on ilmunud ka Sulev Iva „Võro-eesti synaraamat” umbes 15 000 sõnaga. „Vanapärase Võru murde sõnaraamatus” on ligi 10 000 märksõna. Kui vaadelda meil ilmunud kakskeelseid sõnaraamatuid, siis on nende mahud erinevad. Tundub, et alla 23 000 märksõna ikka ei saa põhisõnavara esitada, alles 30 000 on piisav ühe keele hõivamiseks.

Mul Võru murde igapäevase kasutajana on ükskõik, kas tegemist on keele või murdega, kui seda ei püütaks ära keelata ega halvustada. Selles mõttes on Võru Instituut teinud tänuväärset tööd, püüdes keeletarvitust elustada ja laiendada. Tulekul olev rahvaloendus pidavat sisaldama ka küsimuse võru keele kasutamise kohta. Siis saab umbes teada, kui palju inimesi igapäevaselt murret pruugib.

Iseküsimus on ortograafia. Mulle ei valmista see kummalgi kujul raskusi, kuid on inimesi, keda ehmatavad ära

vokaalikõrguse märgid. Võrukeelne Uma Leht pöördus juba tükk aega tagasi algusse: nad ei kasuta täpsustavaid märke ega isegi larüngaalklusiili, mis on selles keeles ometi väga oluline.

Niisiis, Inge Käsi koostatud sõnaraamatus on sõnad nopitud legendaarse murdeuurija Hella Keema käsikirjalistest kogudest. Mul ei ole olnud aega sõnavalikut uurida. Katselisel silmitsemisel leidsin, et ei ole esindatud enamik kalanimetusi, veidi rohkem on taime- ja linnunimetusi. Kuigi iga sõna kohta on näidislause, tundub ometi, et midagi on puudu. Otsisin sõna *kwildō?* 'mismoodi'. Oli täiesti olemas. Aga vastust sellele küsisõnale – *nivildō?* 'niimoodi' ei olnud. Ometi kasutatakse neid sõnu koos. (Muide, „Võro-eesti synaraamat” ei anna kumbagi.) Järeldus: tarvis on sõnaraamatuid, mis esitaksid nn pesa-artikleid, kust saab aimu sõna kasutamisest,

Veel: on *kesvä-* 'odra-', kuid puudub *kesv* või *kesev* 'oder', on *jahe*, kuid puudub sama tähendusega *jaih*. Arusaadav, et näiteks *kana* või *kanamuna* on toodud ära kirjakeelest erineva partitiivi tõttu, kuid milleks on esitatud märksõnadena *kanakul'l*, *kokk*, *kruus*, *lind*, *lol'l* jne? Setu murrakus muutub 1. silbi *ä* *a*-ks, *ü* *u*-ks kõigi sõnade puhul. Märksõnana on esitatud üksikud, näiteks *t'akk*.

Võru murdes kasutatakse liite *-ki* korral lauserõhulises olekus *-kina*. Ega siis sellepärast pea neid vorme, mis on

igast sõnast võimalikud, võtma märk-sõnaks: `kiäki? ja `kiäkinä? 'keegi', `iüstkina? 'eestki' jne.

Sõnavara vaadeldes hakkab silma hulganisti slaavi-vene ning läti laene. See on ka mõistetav, tegemist on naaberkeeltega. Aga palju on eriti nn kultuursõnu võetud ka saksa keelest.

Vene laene: *poslamasla* 'päevalilleõli', *koss* 'linadest palmik setu naistel', *kuht* 'sitsjakk', *maštelitsa* 'vastlanädal õigeusklikel', *mastõra* 'klooster' jt.

Saksa laene: `vüjürüss 'esik' < sks *Vorhaus*, `iiskañn 'kastekann' < sks *Gießkanne*, *kirmašk* 'külapidu' < sks *Kirchmesse* jt.

Läti laene: *krõõnka*, *krõnka* 'savist piimapott' < lt *krūka*, *klõmba*, `klõmpama 'lonkur, lonkama' < lt *klibs*, *klibot*, `kostum(m)a 'üles sulama, pehmenema' < lt *kust*, *seräkñä?* 'tuletikud < lt *sērko-ciņš*, `nuumama 'rammu söötma, nuumama' < lt *nomāt*, `puustusõmaa 'puustusmaa' < lt *postīt*, *räüss* 'rahe' `rääüstämä, 'rүүstama', `rääütmä 'maha tallama, sasima' < lt *raustīt*, *salitsam(m)a* 'lukkima' < lt *salikt*, `määrämmä 'mõrisema' < lt *maurot*, *virgess* 'vagu' < lt *virkne* jt.

Sõnade seletamisega on koostaja hästi hakkama saanud, eriti kui võtta arvesse, et tekstide üleskirjutajalt ei olnud enam võimalik küsida. Siiski tuleks teha mõni täpsustus. Muidugi ei ole keeleinimesed süüdi, et ornitoloogidel ei ole enam põldpüüd, sest nurm-kana on jälle juba tükk aega *nurmkana*. Sõna `sutma 'suutma, jaksama' esimeks tähenduseks oleksin pannud 'viit-sima'. Sõna *poišs* kolmandaks tähenduseks võiks olla 'suuline, suvehooajaks tallu palgatud meestööline', *meelekotuss* 'lõge' on ka täiskasvanud inimese teatav peapiirkond, `puustusmijšs ei ole alati ostutalu peremees, sama käib ka `puustusõmaa kohta: siin on tegemist alemaaga ja kõigepealt kunagisele alemaale rajatud taluga, mis ei pruugi alati asunikutalu olla.

Olen alati lugenud meeeldi murdetekste, sest need, kaasa arvatud lausenäited, pakuvad sageli uusi sõnu, pakuvad võimalusi oma stiili muuta, annavad tihti harjumuspärasele alternatiivset ainet. Suur tänu koostajatele ja väljaandjatele.

KALEV KALKUN